

Особливо поширеними були гончарні вироби, вироби із шкіри, товари шевського промислу. У меншій кількості продавалися на базарах та ярмарках ткацькі вироби, вироби столярів та бондарів. Розвиток ремісничого виробництва і розвиток торгівлі – це взаємопов'язані процеси, які виражаються у взаємовпливі, адже роль ремесел та промислів у становленні як внутрішнього, так і зовнішнього ринків була безсумнівно ваговою.

Ярмарки та базари відігравали велику роль у задоволенні матеріальних потреб суспільства, оскільки саме на них кожен селянин міг придбати усе необхідне. У селянському побуті ярмарки та базари були невід'ємним атрибутом життя та виробництва. Функціонування господарства було неможливим без постійного зв'язку з ними. Незважаючи на деякі негативні впливи ярмаркової торгівлі на якість виробів ремісників, в цілому ж ярмарки та базари стимулювали виробництво тих чи інших видів товарів та розвиток кустарних промислів загалом, а отже й розвиток традиційної матеріальної культури народу.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Прусевич А. Обзор данных о кустарных промыслах Подольской губернии. – Камянец – Подольский, 1913. – 32с.;
2. Александрович Г. Кустарные промыслы // Юго – Западный край в экономическом отношении. Сборник статей, под ред. А.И. Ярошевича. – К., 1913. – С.69-71; Александрович Г. Культурно-исторический отдел музея Подольской губернии // Экономическая жизнь Подолии, 1915. - №4. – С.9-18;
3. Гульдман В. Подольская губерния: Опыт географическо-статистического описания. – Каменец - Подольский: Подольский губернский статистический комитет, 1889. - 514с.;
4. Яворовский Н. Католический отпуск и народная ярмарка в м.Тынной Ушицкого уезда Подольской губернии // ПЕВ. – 1884. - №39. – С.827-838, №40. - 851-866, №41. - 8873-886;5. Афанасьев – Чужбинский А.С.Поездка в Южную Россию. – СПб., 1863. – Ч. II. Очерки Днестра. - 438с.
6. Прусевич А. Вказ. праця – С.8-9;
7. Григорієв Н. Поділля. Географічно-історичний нарис. – Кам'янець – Подільський: Оіом, 2003. – С.55;
8. Сборник сведений о Подольской губернии. Вып. II. Изд. Под. стат. комитета. – Каменец – Подольский, 1882. – С.72;
9. Прусевич А. Вказ.праця. – С.-9;
10. Александрович Г. Кустарные промыслы // Юго – Западный край в экономическом отношении. Сборник статей, под ред. А.И. Ярошевича. – К., 1913. – С.70;
11. Прусевич А. Вказ.праця. – С. 10;
12. Там само. - С.140;
13. Обзор Подольской губернии за 1895 год. – Каменем – Подольский, 1896. – С.42-64;
14. Мельничук Л. Вказ. праця. – С.140-141;
15. Гульдман В. Вказ. праця. - С.194-195;
16. Мельничук Л. Вказ. праця. – С.142;
17. Бобринский А. Гончарство Восточной Европы. Источники и методы изучения. – М., 1978. – С.26;
18. Мельничук Л. Вказ. праця. – С.143;
19. Григорієв Н. Вказ. праця. – С.54;
20. Прусевич А. Вказ. праця. – С.12;
21. Сборник сведений о Подольской губернии. Вып. II. Изд. Под. стат. комитета. – Каменец – Подольский, 1882. – С.72;
22. Прусевич А. Вказ. праця. – С.16;
23. Гульдман В. Вказ. Праця. - С.159;
24. Сборник сведений о Подольской губернии. Вып. II. Изд. Под. стат. комитета. – Каменец – Подольский, 1882. – С.72;
25. Прусевич А. Вказ. праця. – С.16-17;
26. Яворовский Н. Вказ. праця. - С.854;
27. Прусевич А. Вказ. праця. – С.17;
28. Сборник сведений о Подольской губернии. Вып. II. Изд. Под. стат. комитета. – Каменец – Подольский, 1882. – С.73;
29. Там само. - С.73;
30. Прусевич А. Вказ. праця. – С.14;
31. Там само. - С.14 – 15;
32. Сборник сведений о Подольской губернии. Вып. II. Изд. Под. стат. комитета. – Каменец – Подольский, 1882. – С.70 – 74;
33. Прусевич А. Вказ. праця. - С.12;
34. Прусевич А. Вказ. праця. - С.18;
35. Александрович Г. Вказ. праця. – С.70;
36. Фесенко И. Земство, народные промыслы и торговля. – СПб., 1896. – С.20.

Л.В. Ясинецька

ІСТОРИЧНИЙ НАРИС «СЕЛО БОРСКОВ» ЯК ДЖЕРЕЛО ВИВЧЕННЯ ТРАДИЦІЙНО-ПОБУТОВОЇ КУЛЬТУРИ СТАРООБРЯДЦІВ КРАЮ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Проблема походження та традиційної культури російських старообрядців в окремих регіонах залишається до нашого часу ще мало дослідженою. На жаль, ця проблема не привертає увагу місцевих краєзнавців та етнографів. Таке ставлення можна пояснити тим, що ця тема є порівняно вузькою і сприймається як явище чисто російське, хоча старообрядці впродовж століть проживають в Україні, і їх культурна спадщина належить до культури етносів, які населяють нашу країну.

Наша стаття присвячується дослідженню побутової культури старообрядців Поділля, зокрема мешканців села Борсків Тиврівського району Вінницької області.

В ХІХ ст. значну увагу питанням побуту старообрядців Подільської губернії приділяли священики, які друкували свої статті у “Подільських єпархіальних відомостях”¹.

На початку ХХ ст. на сторінках газети «Православная Подолия» з'явилася стаття «Старообрядницькі поселення в Подільській губернії». Її автори В. Лотоцький і Л. Юр² приділили увагу історико-етнографічним проблемам.

В даний час привертає увагу монографія С.В. Таранця³, в якій автор висвітлює питання історії сучасного старообрядництва Поділля, називає місця їх проживання, чисельність, розкриває відносини з пануючою церквою, характеризує сучасний стан старообрядницьких общин регіону.

У статті «Традиційне житло старовірів Поділля»⁴ Т. Косміна зробила спробу порівняння традиційного житла українців і старообрядців, які були дуже схожими, що є результатом тривалих міжетнічних контактів.

Метою статті є дослідити матеріал, що міститься в рукописі під назвою «Село Борсков», який був написаний краєзнавцями Т. Красільниковим і А. Мартиновим і виданий у формі машинопису в 1959 р. в м. Санкт-Петербурзі⁵.

Даний історичний нарис складається з двох частин. Перша частина присвячена обставинам появи старообрядців на Подільських землях, їх походженню, місцю церкви в їх житті, а друга частина – звичаям і традиціям даного етносу, що й послужило джерелом для написання даної статті.

Автор описує дім і двір старообрядців. Спочатку будинки будували з дерева в зруб, але таких будинків нині майже не залишилося у зв'язку з частими пожежами. Пізніше, коли ліс став дорожчий, будинки робили з делів. Делями називали розколоті на чотири частини поліна довжиною до двох метрів, які обмотували джгутами з нем'ятої соломи, просоченої густим розчином глини, і закладали їх в пази стовпів. Таким чином економили дерево, пізніше зводили споруди із "лампача". Лампачем називали велику цеглу з глини, перемішану з м'ятою соломою і висушену на сонці. В кінці ХІХ – на початку ХХ ст. лампачів вже не робили, а глину, перемішану з соломою, накладали між дошками, давали їй висохнути кілька днів і клали новий шар і т.д. Потрібно відзначити характерну особливість будівлі в зруб: дерево не було голим, як це спостерігалось в північних областях, а обмащено глиною і побілено, так що зруб можна було розпізнати тільки по виступаючих кінцях колод на рогах будинку.

Дах покривали соломою, але часті пожежі змусили населення перейти до жерстяних дахів⁶.

Характерною особливістю села було те, що помешкання будували дуже близько одне до одного, двори ділили на маленькі шматочки, а іноді будувалися на косогорі біля річки, часто і возом не було як розвернутися. Важко пояснити таке явище: можливо боялися грабіжників, а можливо кріпаків-втікачів та гайдамаків, які ховалися у лісі, що оточував село.

Вікна в будинках робилися на дві сторони. Одні вікна зазвичай виходили у двір, а інші – на вулицю, якщо це була сонячна сторона. Якщо ж це була північна сторона, то будинок ставили глухою стіною до вулиці. Дім завжди будувався на кордоні ділянки і одночасно слугував огорожею. Будівлі будували довгими, вони включали в себе не тільки житлове приміщення, а й хлів для корови, свині, а іноді й коня. Вхід до житлового приміщення робили через сіни, тут же був і вхід до комори. В інші господарські приміщення вхід робили з боку двору.

Житлове приміщення, в більшості випадків, складалося з однієї кімнати, яка служила і кухнею, і їдальнею, і спальнею. Біля дверей, примикаючи до глухої стіни, стояла велика російська піч. Далі – запіччя завширшки 70-80 см, де майже завжди була лежанка, ще далі стояла опалювальна піч, і накінець - дерев'яне ліжко власної роботи з невибагливим фігурним різьбленням. Ліжко доходило до передньої стіни. Від ліжка до переднього кута і від переднього кута до задньої стіни стояли лавки, які робили з широких дощок, із спинками або без них. До задньої стіни вперта шафа, що служила буфетом, де зберігався посуд та інші предмети їдальні. Зазвичай шафа однією стороною стояла на лавці, а іншою – на кронштейні, вмурованому в стіну. В передньому кутку ставили стіл, засланий домотканою скатеркою. На стіні висіло багато ікон під склом. Перед іконами на стелі підвішували лампадку. Над ліжком кріпили жердину, на якій вшали верхній одяг. Жердина одним кінцем була вбудована в передню стіну, а другим кінцем підвішена на залізному стержні, що кріпився до балка. Між жердиною і глухою передньою стіною знаходилася маленька поличка, де зберігалися хустки, сарафани та інші речі. В деяких житлах біля печі робили другу жердку, де вшали рушники, хустки та ін. Біля печі ставили рогаці, сковорідки, дерев'яну лопату для випічки хліба. Над дверима вбивали дерев'яні кілочки, на які вшали шапки. Підлога майже у всіх помешканнях була земляна, тільки дуже заможні люди мали змогу постелити дерев'яну підлогу⁷.

На ліжках матраців не було. Замість них на ліжко стелили нем'яту солому, яку зверху прикривали рядном. Кінці рядна підгинали і зверху покривали ковдрою. В головах лежали дві

великі, на всю ширину ліжка, подушки. Солома згодом перетиралася і крізь щілини висипалася на підлогу.

Заможні сім'ї мали велике житлове приміщення, яке ділили навпіл, і – таким чином мали кухню і кімнату.

Подвір'я зі сторони вулиці обгороджувалося високою огорожею. Над хвірткою чіпляли мідну іконку або розп'яття. Той, хто приходив, обов'язково мав помолитися перед тим, як зайти у двір.

Значне місце в праці відведено опису одягу старообрядців, який своєю красою відрізняв росіян-старообрядців від інших. Жінки одягали широкий яскравий сарафан із ситцю в сім і більше смуг, який підв'язували тканим поясом з довгими кетягами. На поясі підвішувалася прикрашена різноколірними латочками кишенька, де лежала хустинка. Поверх сарафана завжди надягали фартух, навіть коли йшли на гуляння. Влітку поверх сарафана одягали кофту, прикрашену стрічками. Пізніше шили кофти на «міський манер» і називали їх «зйбчиками». На голову пов'язували хустку.

Коли було прохолодно, жінки одягали «літники». Цей старовинний російський одяг зберігся без змін аж до ХХ ст. Молоді жінки і дівчата шили собі короткі літники з червоного шовку, а пізніше – з чорного. Прикрашали літники широкими золотистими стрічками. Літник шили дуже широкий донизу, якщо б його розкласти, то він мав вигляд кола з невеликим вирізом посередині для голови. Рукави літника були довгі, щоб сховати руки від холоду. Літник, одягнений на плечі, звисав рівномірними складками. Літники старанно зберігали в скринях, попередньо закріплюючи складки стрічкою, щоб не розійшлися.

Немолоді жінки носили літники довші і прикрашали їх звичайною стрічкою. Також літники шили на ваті і носили навіть взимку при невеликих морозах.

Ще раніше носили фуфайки з червоного або зеленого оксамиту. Відрізнялися вони від літника тим, що щільно прилягали до талії. Т. Красільников відзначає, що на початку ХХ ст. фуфайки вже не носили, і він навіть не міг знайти жодної для музею, а от літники були⁸.

Взимку жінки носили шуби. Шуба являла собою широку донизу овечу шкуру, поверх якої було нашито сукно. Поли шуби внизу іноді прикрашали лисячим хутром.

На ноги взували чоботи з ялової шкіри, причому місцеві шевці вміли робити дуже майстерні волани гармошкою-вісьмигранкою. Ці волани збирали спеціальними шпильями навколо халяви. Складки надавали чоботям стрункого вигляду.

Влітку на свята жінки взували півчобітки, іноді їх робили зі скрипом. В будні ходили босоніж, а коли йшли в поле, то на ноги щоб не наколотися на стерні, замотували онучі.

Прикрасами дівчат були намиста з бурштину, штучні перли в дві, а то й більш ниток, залежно від достатку батьків. Крім того, дівчата самі собі плели з бісеру плетінки на груди. У вухах носили великі бурштинові сережки у вигляді жолудів.

Заміжні жінки зав'язували волосся в м'яку кичку, так тісно, щоб волосся не могло вилізти з під неї, інакше жінку вважали б неохайною. Кичку жінка не мала права зняти, навіть спати лягала у ній.

Чоловіки білизни не носили. Сорочку-косоворотку надягали на голе тіло і підперізували паском з пензликами або просто шнурком. Ховати в шаровари сорочку заборонялося. Сорочку шили з ситцю або домотканого полотна. Шаровари теж одягали на голе тіло і зав'язували шнурком. Взувалися в ялові чоботи зі складками гармошкою. Верхнім одягом була «сibirка» – старовинний російський одяг з складками ззаду. При повсякденному носінні її звичайно підв'язували шерстяним паском. Взимку, при великому морозі, надягали дублений кожух, підперезаний паском.

Головним убором був капелюх або шапка, кепок не визнавали¹⁰.

На початку ХХ сторіччя молодь стала носити піджаки й пальта, але сibirка ще довго продовжувала існувати, її одягали головним чином до церкви, куди в пальті не дозволялося заходити.

Для дітей – як дівчаток, так і хлопчиків – спеціального одягу не було. Для них шили, як для дорослих – дівчаткам сарафанчики, а хлопчикам – штанці й сорочки.

Значне місце в дослідженні відведено опису занять чоловіків і жінок, обрядів. Не обминув своєю увагою автор і забобонів, притаманних старообрядцям. Кожна людина, яка не належала до старообрядців, вважалася нечистою, вони навіть не одружувалися з іновірцями. Ніколи не зверталися до лікарів, своїх хворих одновірців лікували самі. Також старообрядці негативно ставилися до паління тютюну.

Отже, підводячи підсумок всього сказаного вище, варто зазначити, що історичний нарис «Село Борсков», служить цінним джерелом до вивчення історії традиційно-побутової культури російських старообрядців Подільського краю кінця XIX – початку XX ст., яка нині є вже частково втраченою.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Михневич Н. Заметка о лжеепископе Варлааме балтском // Подольские епархиальные ведомости (Далі ПЕВ).- 1868.- №15; О раскольниках Подольской губернии // ПЕВ.-1869.-№20; Старообрядческий мужской монастырь и женский скит в с. Куреневке Ольгопольского уезда // ПЕВ.-1881.-№48; О раскольниках Подольской губернии в настоящее время // ПЕВ.-1882.-№22; К истории Куреневского старообрядческого монастыря и состоящего при нем женского скита // ПЕВ. – 1884.- №29; 2. Лотоцкий В, Юр.Л. Старообрядческие поселения в Подольской губернии. Историко-этнографический очерк // Православная Подолия. – 1909; 3. Таранець С.В. Старообрядчество Подолии.- К., 2000.- 239 с.; 4. Косміна Т. Традиційне житло старовірів Поділля// Етнос. Культура. Духовність: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Інноваційні моделі розвитку туристичної інфраструктури України. Буковинське та світове старообрядництво: історія, культура, туризм» – Чернівці, 2006. – Ч.2. – С.100-1006; 5. Т.Красильников, А. Мартынов. Село Борсков. Исторический очерк. – Санкт-Петербург, 1959. – 124 с.; 6. Там само. – С.56; 7. Там само. – С.57; 8. Там само. – С.60; 9. Там само. – 64 с.; 9. Там само. – С. 75; 10. Там само.- С.76.